Scientific Quarterly of Research on Addiction, Vol. 18, No. 72, P 53-78, Summer 2024

Research Article

Analyzing the Ways of Socializing the Fight against Substances

Nahid Hosseini[1], Seyed Hossein Hosseini Khoi[2]

Received:2024/01/15 Accepted:2024/09/12

Abstract

Objective: The purpose of the present study was to explain the methods of socialization in the fight against drugs in Iranian society. **Method:** The method of this research was qualitative and thematic analysis. The statistical population of the present study was the executive or staff officials in the specialized anti-narcotics police of Faraja, the anti-narcotics headquarters, and the professors of the Department of Social Sciences of the University of Police Sciences, from whom 15 people were selected by purposive sampling. Data were collected through semi-structured in-depth interviews, and thematic analysis was used for data analysis. **Results:** Following the data coding process, 42 basic themes, 38 mediating themes, and 12 overarching themes were identified during the open coding stage. According to the results, the platforms of the fight against drugs included knowledge and capacity building, trust and social responsibility and effective elements such as social institutions (family, schools, neighborhoods, non-governmental organizations, and religious institutions) and social groups (occupational, sports, and reference groups). It can be implemented through family-oriented, education-oriented, neighborhood-oriented, non-governmental, economy-oriented, health-oriented, and culture-oriented activities. Faraja participation is effective through preventive supervision focused on education. **Conclusion:** Strengthening the platforms of socialization, appropriate planning for social groups with the capacity to participate, preventive supervision based on education and strengthening all-round education in Faraja are crucial socialization measures in the fight against substances.

Keywords: Addiction, Substance, Socialization, Fight

1. Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Social Sciences, Amin University of Police Sciences, Tehran, Iran. Email: n.hosseini1001@yahoo.com

2. MA, Anti-Narcotics Management, Amin University of Police Sciences, Tehran, Iran.

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

فصلنامه علمی اعتیاد پژوهی، سال هجدهم، شماره هفتاد و دو، ص۷۸-۵۳، تابستان ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

واکاوی شیوه‌های اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

ناهید حسینی[۱]، سید حسین حسینی خوی[۲]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۲

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر تبیین روش‌های اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر در جامعه ایران بود. **روش:** روش این پژوهش کیفی و از نوع تحلیل مضمون بود. جامعه آماری پژوهش حاضر مسئولان اجرایی یا ستادی در پلیس تخصصی مبارزه با مواد مخدر فراجا، ستاد مبارزه با مواد مخدر و اساتید گروه علوم اجتماعی دانشگاه علوم انتظامی بودند که از بین آن‌ها ۱۵ نفر با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. جمع‌آوری داده‌ها با روش مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام گرفت. **یافته‌ها:** پس از فرآیند کدگذاری داده‌ها، ۴۲ مضمون پایه در مرحله کدگذاری باز، ۳۸ مضمون میانجی و ۱۲ مضمون فراگیر حاصل شد. طبق نتایج، بسترهای مبارزه با مواد مخدر شامل شناخت و ظرفیت بخشی، اعتماد و مسئولیت اجتماعی و عناصر مؤثر شامل نهادهای اجتماعی (خانواده، مدارس، محله‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد و نهاد مذهبی) و گروه‌های اجتماعی (گروه‌های شغلی، ورزشی و مرجع) بود که بر اساس فعالیت‌های خانواده محور، آموزش محور، محله محور، مردم نهاد، اقتصاد محور، سلامت محور و فرهنگ محور قابل اجراست. مشارکت فراجا با محوریت « نظارت پیشگیرانه آموزش محور» مؤثر است. **نتیجه‌گیری:** تقویت بسترهای اجتماعی شدن، برنامه‌ریزی مناسب برای گروه‌های اجتماعی دارای ظرفیت مشارکت، « نظارت پیشگیرانه آموزش محور» و تقویت آموزش همه جانبه در فراجا مهم‌ترین راهکار اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر است.

کلیدواژه‌ها: اعتیاد، مواد مخدر، اجتماعی شدن، مبارزه

۱. نویسند مسئول: استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران. پست الکترونیک: n.hosseini1001@yahoo.com

۲.. کارشناسی ارشد، مدیریت مبارزه با مواد مخدر، دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران.

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

مقدمه

اعتیاد و مسئله مواد مخدر اعم از تولید، توزیع و مصرف از سوی سازمان بهداشت جهانی، در کنار سه مسئله سلاح‌های کشتارجمعی، آلودگی محیط‌زیست و فقر و شکاف طبقاتی از جمله مسائل مهم و اساسی اعلام شده است (آهنگ و همکاران، ۱۴۰۰). از آغاز قرن بیست و یکم، صدها هزار نفر به دلیل مصرف بیش از حد مواد افیونی با مرگ زودرس جان خود را از دست داده‌اند و میلیون‌ها نفر دیگر برای تثبیت زندگی خود نتوانسته‌اند به درمان اعتیاد دسترسی داشته باشند. میزان مرگ‌ومیر ناشی از مصرف بیش از حد در ایالات متحده تا سال ۲۰۱۷ حدود ۱۰ برابر بیشتر از اتحادیه اروپا گزارش شده است (گوتشالک[1]، ۲۰۲۳). مطالعات نشانگر تغییر الگوی مصرف مواد در سال‌های گذشته به الگوهای شدیدتر و به شکل یک معضل جهانی متأثر از عوامل اجتماعی، روانی، اقتصادی، فردی، خانوادگی و سیاسی است که سلامت روانی نوجوانان را به طور جدی تهدید می‌کند (چن[2] و همکاران، ۲۰۲۰). ایران با موقعیت جغرافیایی و مسیر ترانزیت بین‌المللی مواد مخدر، از دیرباز با تهدیدها و آسیب‌های این پدیده مواجه بوده است و اعتیاد به مواد مخدر، حدود ۴ درصد جمعیت به‌خصوص در سنین ۲۵ تا ۳۰ سال را درگیر کرده است (زالی و همکاران، ۱۳۹۷). بر همین اساس، در دو دهه اخیر رویکردی نسبتاً منسجم برای تأمین سلامت اعضای جامعه و موفقیت در مبارزه با مواد مخدر شکل گرفته است (پارسی نیا و همکاران، ۱۳۹۲) و علیرغم این که شهروندان در کشورهای متعدد قویاً از نظامی‌سازی امنیت حمایت می‌کنند، حتی در عملیات‌های موفقیت‌آمیز که به ویژه قربانیان آن از اعضای باندهای مواد مخدر هستند (ماسولو و موریسی[3]، ۲۰۲۴)، اما تغییر پارادایم مبارزه از دولت‌محوری به مشارکت مردمی و اجتماعی شدن و مداخله مستمر سازمان‌های غیردولتی و جامعه مدنی نظارت بر آسیب‌های اجتماعی از جمله اعتیاد و بهبود و درمان آن مورد توجه قرار گرفته است (صرامی، ۱۳۹۷).

1. Gottschalk
2. Chen
3. Masullo & Morisi

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

مستندات سازمان‌ها و نهادها در چهار حوزه پیشگیری از اعتیاد، درمان و کاهش آسیب، توانمندسازی و صیانت اجتماعی و کاهش عرضه مواد مخدر در دوره پنج ساله برنامه ششم توسعه (۱۴۰۰-۱۳۹۶)، مبین آن است که علی‌رغم پیشرفت‌های حاصله، عمده تلاش‌های دستگاه‌های متولی و نیروهای مسلح در زمینه کاهش عرضه مواد مخدر بوده است و در حوزه‌های دیگر نیاز به بازنگری برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در قانون برنامه هفتم توسعه و به ویژه استفاده از همه ظرفیت‌ها و سرمایه‌های اجتماعی موجود در کشور می‌باشد (رحمانی فضلی، ۱۳۹۵). «سند جامع پیشگیری از اعتیاد»، «سند جامع درمان و حمایت‌های اجتماعی اعتیاد کشور»، «سند اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر» و «سند جامع تحقیقات مبارزه همه جانبه با مواد مخدر، روان‌گردان‌ها و پیش‌سازها با رویکرد اجتماعی» مؤید تلاش برای اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر و اولویت پیشگیری، درمان، بازتوانی و کاهش آسیب است؛ اما ارزیابی اقدام‌های انجام شده نشان می‌دهد که تلاش‌ها در زمینه کنترل و کاهش عرضه موفق بوده است و نیز بیشتر برنامه‌های پیشگیری غالباً بر نوجوانان، جوانان و محیط‌های آموزشی متمرکز بوده؛ حال آنکه در محیط‌های کاری و کارگری و گروه‌های در معرض خطر اعتیاد نیز امری جدی و ضروری است (کرمانی و همکاران، ۱۴۰۱).

ساترلند[1] (۱۹۳۹) انحراف را زمانی می‌داند که تعامل و تعداد ارتباط‌های انحرافی و معاشرت افراد بیش از ارتباط‌های غیرانحرافی آنان است (ستوده، ۱۳۸۹). دورکیم[2] نیز میزان انحرافات را مرتبط به میزان وابستگی فرد به جامعه (میرزایی، ۱۳۹۶) و نابهنجاری را وابسته به وجود کنترل‌ها و شکسته شدن آن مطرح می‌کند (ویتو و مهس[3]، ۲۰۱۵). طبق نظر هیرشی[4]، بی‌اهمیتی به قیدوبندهای اجتماعی و عدم کنترل جوانان از طرف خانواده، دوستان و مدرسه منجر به بزهکاری می‌شود (ممتاز، ۱۳۸۷). برآبادی و همکاران (۱۳۹۷) نقش کنترل خانواده و شیوه نادرست نظارت در گرایش به مصرف مواد مخدر را نشان دادند. زراعت حرفه (۱۳۹۶) بیان داشت فضای عاطفی نامناسب خانواده و میزان رضایت

1. Sutherland
2. Durkheim
3. Vito & Maahs
4. Hirsch

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

پایین از زندگی زمینه گرایش به اعتیاد را در نوجوان فراهم می‌کند. از نظر زارعی مته کلایی (۱۳۹۶) آموزش مهارت‌ها در دوره‌های مختلف زندگی راهکار مناسبی برای پیشگیری از اعتیاد است. آزاد ارمکی (۱۳۹۷) سپردن درمان اعتیاد به سازمان‌های مردم‌نهاد و شناخت عمیق نهادهای مدنی نسبت به مسائل اجتماعی و افزایش مطالبه‌گری بین مردم و حمایت‌های اجتماعی را مهم می‌داند. حبیب‌زاده و فرجی (۱۳۹۶) نشان دادند بین تمام ابعاد مشارکت اجتماعی و گرایش به پیشگیری از جرم رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. رحمانی فضلی (۱۳۹۵) اثربخشی اقدامات رسانه‌ای در مبارزه با مواد مخدر در ایران را ضعیف تلقی کرده و از نظر وی رسانه‌ها به جای آگاهی‌بخشی و آموزش، بیشتر اطلاع‌رسانی می‌کنند. سلیمانی (۱۳۹۶) نیز در بررسی تأثیر اقدامات اجتماعی فراجا در پیشگیری از گرایش دانش‌آموزان به مواد مخدر صنعتی، چهار عامل آموزش همگانی، تبلیغ و اطلاع‌رسانی، مشاوره و مددکاری و مشارکت عمومی را مؤثر می‌داند. از نظر زئیدی[1] (۲۰۲۰) در بررسی نقش حمایت اجتماعی در پیشگیری از برگشت مجدد معتادین، نظام‌های مختلف مانند خانواده آگاه، گروه همسالان، سازمان‌های حمایت معنوی، عاطفی و اجتماعی و نیز رسانه‌های اجتماعی مؤثر هستند. ایجاد آگاهی و اطلاع رسانی در خصوص مواد مخدر و پیامدهای آن از عوامل مهم در مشارکت اجتماعی برای اجتماعی کردن مبارزه با مواد مخدر است. سارتلان[2] و همکاران (۲۰۲۱) در تحقیقی نیمه آزمایشی میان جوانان، افزایش دانش در مورد تأثیر مصرف مواد مخدر در جامعه را با بهینه‌سازی مبتنی بر فناوری اطلاعات مؤثر دانسته و نشان دادند که جوانان خطرات مصرف مواد را برای شخصیت‌سازی خود درک کرده‌اند. علاوه بر آن مشتاق بودند که نتایج فعالیت‌ها را به سایر دوستان خود اطلاع دهند. از نظر لانکستر[3] (۲۰۱۴) ترک مواد برای افرادی که دارای شبکه‌های پشتیبانی بزرگ‌تر، سرمایه اجتماعی بیشتر، زندگی مشترک و از نظر اقتصادی-اجتماعی شرایط بهتری هستند، راحت‌تر است. اهتینه و پالوکانگاس[4] (۲۰۱۷) نیز مداخلات اوقات فراغت را اثربخش می‌دانند. برنامه‌های پیشگیری در مدارس با

1. Zaidi
2. Saratlan
3. Lancaster
4. Ahtiainen & Palokangas

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

اطلاع‌رسانی درباره عواقب زیست‌شناختی و رفتاری مواد مخدر تأثیر مستقیم در اصلاحات رفتاری دارد(بروکنر و همکاران[1]، ۲۰۱۴). همچنین مداخلات مدارس، ترکیبی از شایستگی‌های اجتماعی و رویکردهای تأثیر اجتماعی هستند که اثرات مثبتی در محافظت از نوجوانان در مقابل مصرف مواد مخدر و شاهدانه دارند (زئیدی، ۲۰۲۰). آدیبو[2] (۲۰۲۲) در بررسی نگرش دانش‌آموزان دبیرستانی نسبت به مواد مخدر در خصوص اطلاع‌رسانی اجتماعی درباره مواد مخدر نتیجه‌گیری کرد که اطلاع‌رسانی‌های اجتماعی و آگاهی‌بخشی‌ها، باعث افزایش ریسک مصرف مواد مخدر بین دانش‌آموزان شده است. هوانگ[3] و همکاران (۲۰۱۲) در پژوهشی با عنوان یکپارچه‌سازی مهارت‌های زندگی در برنامه‌های پیشگیری از مواد مخدر، یکپارچه‌سازی سه مهارت نگرش، هنجار ذهنی، کنترل رفتاری درک شده را در بهبود دارای تأثیر مستقیم دانسته‌اند.

بنابراین مطالعات نشان می‌دهد تحول سیاست‌های مبارزه با مواد مخدر حاکی از آن است که چگونه شبکه‌ای از دستگاه‌های هنجاری، سیاسی و نهادی برای تثبیت هژمونی رویکرد ممنوعیت مواد مخدر در واکنش‌های عمومی جامعه نسبت به مواد مخدر به یکدیگر نزدیک می‌شوند (سیلوا[4] و همکاران، ۲۰۲۴). همانگونه که عوامل مختلف اجتماعی بر گرایش به مصرف مواد مخدر در گروه‌های مختلف جامعه از زنان و مردان، دانش‌آموزان، دانشجویان، اصناف و گروه‌های شغلی تأثیر دارد، مداخلات اجتماعی مختلف نیز همانند اقدامات رسانه‌ای، حمایت‌های اجتماعی، اقدامات اجتماعی پلیس، اصناف، نهادهای مدنی،کنترل خانواده، یکپارچه‌سازی مهارت‌های زندگی، آگاهی بخشی، جلب مشارکت‌های مردمی، مشاوره و مددکاری هر یک در پیشگیری و مقابله با آن اثربخش است. در واقع به هر یک از این عوامل می‌توان به منزله یک راهکار در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر توجه نمود. لذا پژوهش حاضر با هدف تبیین روش‌های اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر در پاسخ به این سؤالات انجام شده است که شرایط و بسترهای تحقق اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدرکدام است؟ چه گروه‌ها و اجتماعاتی و

1. Bruckner
2. Adebayo
3. Huang
4. Silva

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

چگونه در این امر نقش دارند و نیز راهکارهای فراجا در اجتماعی شـــدن مبارزه با مواد مخدر چیست؟

روش

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

روش پژوهش حاضـــر کیفی از نوع تحلیل مضـــمون بود. جامعه آماری پژوهش نخبگان دارای دانش و تجربه در موضـوع مورد مطالعه شـامل مسـئولان اجرایی یا سـتادی در پلیس تخصـــصـــی مبارزه با مواد مخدر فراجا، ســـتاد مبارزه با مواد مخدر و اســـاتید گروه علوم اجتماعی دانشـــگاه علوم انتظامی بودند. ۱۵ نفر به روش نمونه‌گیری هدفمند و با بیشـــترین تنوع انتخاب شـــدند. روش جمع‌آوری داده‌ها، مصـــاحبه عمیق نیمه ســـاختاریافته بود و تا رســـیدن به غنای لازم و اشـــباع اطلاعاتی ادامه یافت. پس از انجام ۱۵ مصـــاحبه اطلاعات جدیدی حاصل نشد و تکرار داده‌های قبلی بودند. ملاک‌های ورود برای شرکت‌کنندگان شـامل تمایل و رضـایت آگاهانه بود. معیارهای خروج شـامل عدم تمایل افراد جهت ادامه همکاری در مطالعه بود. جهت رعایت اصـول اخلاقی، ضـمن اخذ رضـایت شـفاهی از افراد جهت شـرکت در مطالعه، به مشـارکت‌کنندگان اطمینان داده شـد که شـرکت در مطالعه و ضبط مصاحبه‌ها به‌صورت اختیاری است. همچنین، اطلاعات آن‌ها به صورت محرمانه نزد پژوهشگر خواهد ماند و افراد در هر مرحله از پژوهش حق کناره‌گیری از مطالعه را خواهند داشـــت. اعتبار یا روایی[1] بر اســـاس روش برلکات و پایایی[2] بر اســـاس فن تثلیث و توافق کدگذاران انجام شد. درنهایت، داده‌های گردآوری شده در فرایند مصاحبه‌ها نیز با استفاده از روش تحلیل مضمون تحلیل شد.

یافته‌ها

در جدول ۱ ویژگی‌های جمعیت‌شناختی افراد مورد بررسی ارائه شده است.

1. Validity
2. Reliability

سال هجدهم، شماره ۷۲، تابستان ۱۴۰۳
Vol. 18, No. 72, Summer 2024

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

عضویت مشارکت‌کنندگان	تحصیلات	تعداد	درصد
استاد دانشگاه	دکتری	۴	۲۶/۶
پلیس مبارزه با مواد مخدر فراجا	کارشناسی ارشد	۴	۲۶/۶
پلیس مبارزه با مواد مخدر فراجا	کارشناسی	۳	۲۰
ستاد مبارزه با مواد مخدر فراجا	کارشناسی ارشد	۲	۱۳/۳
ستاد مبارزه با مواد مخدر فراجا	کارشناسی	۲	۱۳/۳

نتایج حاصل از فرایند تحلیل و کدگذاری داده‌ها یعنی استخراج عبارت‌ها از مصاحبه‌ها، کدگذاری باز (شناسایی مضامین اولیه) و کدگذاری محوری (دسته‌بندی مضامین اولیه و ایجاد توصیفات جامع) در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: شرایط و بسترهای تحقق اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

مضامین پایه	مضامین میانجی	مضمون اصلی
لزوم احصاء اجتماعات مختلف/ اطلاع از قدرت اجتماعات/ اطلاع از ظرفیت‌های مختلف/ شناخت ظرفیت‌های فضای مجازی/ داشتن زمینه کارکرد بیشتر	شناخت اجتماعات مختلف جامعه	شناخت و ظرفیت بخشی
باور خانواده به توانایی محافظت از فرزند در مقابل اعتیاد/ توانایی حل مشکلات محله/ توانایی حل معضل اعتیاد توسط جامعه/ دانستن توانایی اعضاء محله	آگاهی بخشی درخصوص قدرت اجتماعات	
تعریف شرح وظایف جدید/ نادیده گرفته شدن بعضی ظرفیت‌ها/ تحریک اعضاء برای فعالیت/ القاء حس مالکیت به اعضای جامعه/ امکان مشارکت بیشتر	ظرفیت‌سازی برای نهادها	
دیدگاه شبکه‌ای/ ایجاد ارتباط بین اجتماعات/ هم‌پوشانی اجتماعات/ ارتباط بین گروه‌ها/ جزیره‌ای عمل نکردن	شبکه‌سازی اجتماعی	
اجتماعات قوی/ اجتماعات سالم/ طلاق/ مشکلات خانوادگی/ احاطه مدرسه‌روی دانش‌آموز/ کمک همسایگان/ هم‌پوشانی محله	سلامت و تقویت نهادهای اجتماعی	اعتماد و مسئولیت اجتماعی
اعتماد داشتن به مردم/ اعتماد مردم به حکومت/ اعتقاد به کارکردهای اجتماعات/ اعتماد متقابل/ اعتماد به سازمان‌های دولتی/ اعتماد دوطرفه	اعتماد بخشی	
مسئولیت در قبال هنجارهای اجتماعی/ مسئولیت در قبال وظایف/ مسئولیت اجتماعی/ احساس مسئولیت	افزایش مسئولیت‌پذیری	
ایجاد حساسیت/ داشتن دغدغه/ دغدغه تک‌تک مردم/ فکر کردن به معضل/ حساس کردن مردم	افزایش سطح دغدغه مندی	

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

شرایط و بسترهای اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

از نظر مشارکت‌کنندگان، بسترهای اجتماعی شدن مبارزه، فراهم شدن زمینه‌هایی است که بدون آنها امر اجتماعی شدن مبارزه میسر نخواهد شد و اقدامات و هزینه‌های اجتماعی و حاکمیتی به هدر رفته و نتیجه دلخواه ندارد. دو مضمون اصلی برای بسترهای اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر شامل مقوله شناخت و ظرفیت بخشی است که این مقوله شامل شناخت اجتماعات مختلف جامعه، آگاهی بخشی درخصوص قدرت اجتماعات، ظرفیت‌سازی برای نهادها، شبکه‌سازی اجتماعی است. مقوله اعتماد و مسئولیت اجتماعی نیز شامل سلامت و تقویت نهادهای اجتماعی، اعتمادبخشی، افزایش مسئولیت‌پذیری و افزایش سطح دغدغه‌مندی است. گسترده و عمیق بودن مصادیق بسترهای تحقق اجتماعی شدن، خود نشان دهنده پیچیده بودن، زمان‌بر بودن و مستمر بودن موضوع اجتماعی شدن است. اما قبل از هر چیز لازم است ظرفیت‌های جامعه شناسایی و تقویت شوند. پاسخگوی شماره ۱۰ از پلیس مبارزه با مواد مخدر چنین بیان می‌دارد: «جامعه ظرفیت‌های زیادی داره، اما باید اونارو شناخت و پای کار آورد». پاسخگوی دیگر از ستاد مبارزه با مواد مخدر می‌گوید: «در حال حاضر در بخش‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌ها ظرفیت‌هایی برای مبارزه تعریف شده اما باید از سایر بخش‌های دیگه هم استفاده کرد و ظرفیت‌های جدید رو شناسایی کرد». پاسخگوی پلیس مبارزه با مواد مخدر در اظهارات خود اشاره می‌کند: « لازمه که شرح وظایف هر بخشی تعریف بشه و همه در ارتباط با هم به امر مبارزه بپردازند». اهدافی مثل شبکه‌سازی، ظرفیت‌سازی و تقویت نهادهای اجتماعی نیاز به یک برنامه هدفمند و بلندمدت به همراه پایش مستمر دارد. همچنین بعضی بسترها خود مقدمه ایجاد بستر دیگرند. برای مثال، شبکه‌سازی به خودی خود باعث ظرفیت‌سازی اجتماعی و آن نیز در ادامه منجر به تقویت نهادهای اجتماعی می‌شود. این موضوعات در هم تنیده شده و به شدت روی یکدیگر تأثیرگذار هستند؛ اما در مطالعه آراء پیشگامان نیز از شبکه‌سازی، ظرفیت‌سازی و اعتماد اجتماعی به عنوان عوامل مهمی در ایجاد اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر نام برده شده که نتایج این مبحث را تأیید می‌کند. به همین مناسبت چند نفر از پاسخگویان نیز اشاره می‌کنند که «لازم است نهادها مسئولیت خود را بدانند و هماهنگ با

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

یکدیگر در امر مبارزه حرکت کنند». بدیهی است هماهنگی بخش‌ها با یکدیگر در سایه اعتماد به یکدیگر انجام می‌شود. پاسخگوی شماره ۱۰ می‌گوید: «تا وقتی که هر قسمت مسئولیت خودشو به دوش بخش‌های دیگه می‌اندازه و از طرفی اعتماد لازم بین مردم و نهادهای دولتی برقرار نباشه، وضعیت خوبی نخواهیم داشت». در مجموع لازم است که ظرفیت‌های مبارزه مشخص و شفاف‌سازی شود و با هماهنگی با یکدیگر به نحوی عمل کنند که موجب جلب اعتماد و حمایت مردم شود. بدین ترتیب انسجام و هماهنگی می‌تواند گام مهمی در جهت اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر باشد. گروه‌ها و اجتماعات اثرگذار در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: گروه‌ها و اجتماعات اثرگذار در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

مفاهیم (گزاره‌ها)	مضامین میانجی	مضمون اصلی
والدین/ اعضای فامیل/ ارتباط با فرزندان/ دورهمی‌های خانوادگی	خانواده	نهادهای اجتماعی
دانش‌آموزان/ کارکردهای مدرسه/ آموزش و پرورش/ انجمن اولیاء و مربیان/ مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای، دانشگاه‌ها	نهاد آموزش (مدارس و دانشگاه‌ها)	
همسایگان/ بزرگان محل/ اجتماع چند خانواده/ انسجام اعضای محله/ مراکز مشترک در محله	محله‌ها	
مشارکت قسمتی از مردم/ انجمن‌ها/ گروه‌های مردم‌نهاد/ گروه‌های تخصصی مردمی	سازمان‌های مردم‌نهاد	
حول محور مساجد/ هیئت‌ها/ جلسات هفتگی دعا/ ائمه جمعه/ ائمه جماعات	نهادهای مذهبی	
کارگاه‌ها/ همکاران/ مراکز کارگری/ کارخانه‌ها/ محیط کاری	گروه‌های شغلی	گروه‌های اجتماعی
تیم‌های ورزشی/ باشگاه‌ها/ رشته ورزشی	گروه‌های ورزشی	
سلبریتی‌ها/ هنرمندان/ قهرمانان ورزشی/ مداحان/ شخصیت‌های مذهبی/ افراد تأثیرگذار	گروه‌های مرجع	

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

گروه‌ها و اجتماعات اثرگذار در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

در تحلیل گزاره‌ها، عناوین زیادی به عنوان نهادها و گروه‌هایی که می‌توانند در اجتماعی شدن مبارزه نقش داشته باشند، به‌دست آمد. سازمان‌های دولتی و حاکمیتی در مفهوم اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر جای نگرفته و فقط اقداماتی که خواستگاه آن از دل اجتماع و جامعه باشد، مدنظر قرار گرفته است. داده‌ها در دو مضمون نهادهای اجتماعی و گروه‌های اجتماعی برساخت شده اند که برای نهادهای اجتماعی خانواده، نهاد آموزش، نهادهای مذهبی، محله‌ها و نهادهای مردم نهاد و برای گروه‌های اجتماعی گروه‌های شغلی، ورزشی و مرجع را می‌توان ذکر کرد. داده‌های تحقیق حاکی از آن است نهادهایی ظرفیت مشارکت در اجتماعی شدن مبارزه را دارند که بیشترین میزان حضور فرد را به خود اختصاص دهند و هر چه این میزان حضور در یک نهاد بیشتر باشد، از اهمیت بیشتری برخوردار است. نکته دیگر اینکه نهادهایی که دوران مربوط به کودکی و نوجوانی فرد را در بر می‌گیرند، مانند خانواده و مدرسه از اهمیت بیشتری برخوردارند. در آراء پیشگامان از نهادهای خانواده، مدرسه، سازمان‌های مردم‌نهاد و گروه‌های مرجع نام برده شده که به نظر می‌رسد با یافته‌های تحقیق در این مبحث همخوانی دارد. یکی از پاسخگویان ضمن اشاره به نهادهای مختلف به ویژه به نهادهای نخستین از جمله خانواده و مدرسه اشاره می‌کند: «خانواده و پس از آن مدرسه از جمله نهادهای مهم و اثرگذار هست که کودک بیشترین وقت خود را در فضای آن می گذرونه، باید آموزش‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم از همین نهادها شروع بشه». گروه‌های اجتماعی رکن دیگر این موضوع هستند. مشارکت‌کنندگان از جمله پاسخگوی شماره ۹ به نقش مساجد اشاره می‌کند: «امروزه نهادهایی که جوونا رو جذب می‌کنه مثل مساجد، هیئت‌ها و مراکز مذهبی نقش روشنگری دارن، نه تنها برای جوونا بلکه این جوونا هم خودشون می‌تونن روی هم سن و سال‌های خودشون اثر بذارن و این چرخه ادامه داره». پاسخگوی شماره ۱۵ بیان داشت: «گروه‌های ورزشی و باشگاه‌ها هم میتونه عاملی در آلوده ساختن جوونا و هم آگهی دهنده برای اونا باشه». تعداد زیادی از پاسخگویان به گروه‌های مرجع اشاره دارند: «خیلی از افرادی که الگوی جوونا هستن، مثل ورزشکاران، هنرپیشه‌ها، اهالی خانواده و مربیان برای افراد مهم

سال هجدهم، شماره ۷۲، تابستان ۱۴۰۳
Vol. 18, No. 72, Summer 2024
[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]
[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

هستن و جوونا از اونا الگو می‌گیرن». اجتماعات مجازی را می‌توان زیرمجموعه گروه‌های مرجع در نظر گرفت؛ زیرا عمده این اجتماعات در صفحات اینستاگرامی یا کانال‌های تلگرامی حول محور سلبریتی‌ها و شخصیت‌های محبوب و مطرح ایجاد می‌شود. چگونگی مشارکت گروه‌ها و نهادها در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ٤: چگونگی مشارکت گروه‌ها و نهادها در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

مفاهیم (گزاره‌ها)	مضامین میانجی	مضمون اصلی
آموزش روابط اجتماعی/ سازگاری/ برقراری ارتباط/	آموزش مهارت‌های زندگی	خانواده محور
وجود مقررات در خانه/ ساعات رفت‌وآمد فرزندان/ نظارت بر ارتباطات فرزندان/ شناسایی دوستان/ دورنگه داشتن فرزند از مسئله‌داران	کنترل و نظارت	
نیازهای مادی فرزندان/ تأمین نیازها/ رفاه/	رفاه و آسایش مادی فرزندان	
حمایت عاطفی/ تنهایی و سرخوردگی/ محبت والدین	امنیت روانی	
انجمن اولیاء مربیان/ ارتباط با مدرسه/ دریافت کمک از نهادهای دیگر	ارتباط و همپوشانی با سایر نهادها (ایجاد شبکه)	
آموزش سازگاری اجتماعی/ آموزش مشارکت اجتماعی/ آموزش مسئولیت‌پذیری/ آموزش خودآگاهی دانش‌آموز	آموزش	آموزش محور (مدرسه)
رفت‌وآمد دانش‌آموزان/ نظارت تحصیلی/ انجمن اولیاء مربیان	کنترل و نظارت	
همدردی/ همپوشانی در محله/ حمایت روانی/ راهنمایی و مشورت	کمک‌رسانی	
اطلاع‌رسانی به یکدیگر گزارش اتفاقات مهم محل مواظب فرزندان یکدیگر بودن	کنترل و نظارت	محله‌محور
فعالیت‌های در حوزه پیشگیری/	پیشگیری	
فعالیت‌های در حوزه درمان	درمان	
اشتغال معتادین بعد از ترک/ صیانت بهبودیافتگان/ حمایت اجتماعی بهبودیافتگان/ حمایت با گفتگو مداری/ اعتیاد در محل کار/ اصلاح در محل کار/ تأثیر همکاران	حمایت اجتماعی	مردم نهاد
درآمد/ شغل/ نیاز مالی	تأمین رفاه	اقتصاد محور

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

جدول ٤: چگونگی مشارکت گروه‌ها و نهادها در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

مفاهیم (گزاره‌ها)	مضامین میانجی	مضمون اصلی
تندرستی/ سلامت روانی/ شادابی	تأمین سلامت جسمی و روحی	سلامت محور
ورزش/ فعالیت بدنی	تخلیه هیجانات	
تشکیل اجتماعات بزرگ/ تبلیغات فرهنگی/ مدل بومی	اقدامات فرهنگی	
تقویت باورهای دینی/ اعتقادات مذهبی/	فرم دهی ارزش‌های دینی	فرهنگ محور
سخنرانی‌ها	اطلاع‌رسانی	
اطلاع از وضعیت یکدیگر		
الگوگیری/ دنبال‌کنندگان/ علاقه‌مندان	الگوسازی	
حرف‌شنوی/ فضای مجازی/اینستاگرام		

مشارکت گروه‌ها و نهادها در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

با مشخص شدن نهادها و اجتماعاتی که توانایی مشارکت در اجتماعی شدن مبارزه را دارند، نحوه مشارکت آنها در جدول ۴ و در هفت مضمون تبیین شده است که شامل مشارکت خانواده محور (آموزش مهارت‌های زندگی، کنترل و نظارت، رفاه و آسایش مادی فرزندان، امنیت روانی، ارتباط و همپوشانی با سایر نهادها و ایجاد شبکه)، آموزش محور (آموزش، کنترل و نظارت)، محله‌محور (کمک رسانی، کنترل و نظارت)، مردم نهاد (پیشگیری و درمان، حمایت اجتماعی)، اقتصادمحور (تأمین رفاه)، سلامت محور (تأمین سلامت جسمی و روحی، تخلیه هیجانات)، فرهنگ محور (اقدامات فرهنگی، فرم‌دهی ارزش‌های دینی، اطلاع رسانی و الگوسازی) است. در ادامه مفاهیم طبقات مختلف، بررسی و مقولات، تشریح شد.

الف- مشارکت خانواده محور

در نتایج تحقیق، این ۵ مضمون از کارکردهای خانواده شامل آموزش مهارت‌های زندگی، کنترل و نظارت فرزندان، رفاه و آسایش مادی، امنیت روانی فرزندان، ارتباط و همپوشانی با سایر نهادها نقشی تأثیرگذار در پیشگیری از ابتلای افراد به جرائم مواد مخدر دارند.

سال هجدهم، شماره ۷۲، تابستان ۱۴۰۳
Vol. 18, No. 72, Summer 2024

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

پاسخگویان با تأکید بر خانواده نقش‌های مهم آن را برشمردند. همپوشانی و ارتباط خانواده با سایر نهادها، در بستر شبکه‌سازی و ظرفیت افزایی انجام می‌شود. به طور مثال پاسخگوی شماره ۲ معتقد است: «خانواده باید با مدرسه پیوندی محکم داشته باشه که می‌تونه از طرق مختلف اعمال شـود. اکنون در جامعه ما تنها ابزار این ارتباط، انجمن اولیاء و مربیانه که با این وضـعیت ضـعیف به‌هیچ‌وجه توانایی انجام این رسـالت سـنگین و کلیدی را نداره». همچنین رفاه و آسایش مادی، کارکردی است که شاید در بعضی موارد از اختیار خانواده خارج و تحت تأثیر شرایط اقتصادی کشور باشد؛ اما در هر حال خانواده باید تلاش کند این کارکرد خود را به درستی انجام دهد؛ زیرا تأثیر فقر و عدم رفاه اقتصادی بر گرایش به جرائم مواد مخدر بر کسی پوشیده نیست. علاوه بر نقش اقتصادی خانواده، اجتماعی کردن فرزندان و آموزش مهارت‌های زندگی را به آنها برعهده دارند. پاسخگوی شماره ۵ پلیس مبارزه با مواد مخدر فراجا نیز بر این امر اذعان دارد و معتقد است که: «اکثر خانواده‌ها برای آموزش مهارت‌های زندگی خودشـون نیاز به آموزش دارند که همون شـبکه‌سـازی اجتماعی این مشکل را برطرف خواهد کرد». از طرفی قسمتی از این آموزش مهارت‌های زندگی می‌تواند از طریق مدرسـه صـورت گیرد. «امنیت روانی» هم از مفاهیمی اسـت در کشور ما نیاز به آموزش والدین برای درک و پیاده‌سازی در خانواده داشته و به حوزه علوم روانشـناسـی مربوط اسـت. شـاید بتوان با برقراری برنامه‌های آموزشـی اجباری بعد از تولد فرزند برای والدین با توجه به میزان تحصـیلات آنها، این کارکرد را تقویت نمود. کارکرد «کنترل و نظارت فرزندان» در جامعه ما ریشه دیرینه دارد، اما اخیراً این عملکرد خانواده نیز با مشـکلاتی مواجه اسـت؛ به‌طور مثال در فضـای مجازی، فرزندان رها شـده‌اند و کارکرد نظارت خانواده با اختلاف مواجه است.

ب- مشارکت آموزش محور (مدرسه)

دو کارکرد مهم در این حوزه آموزش و کنترل و نظارت اسـت. آموزش و آگاهی عنصـر بسـیار مهم در پیشـگیری از اعتیاد و جرایم مرتبط با مواد مخدر اسـت. در این راسـتا گزاره «مـدرسـه» و مفـاهیم متناظر آن بـا ۷۸ بـار تکرار، پرتکرارترین مفهوم در مجموع کـل مصـاحبه‌ها و از معدود گزاره‌هایی اسـت که مورد توجه اکید همه نخبگان اسـت. این

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

حقیقت نشـــان از اهمیت محوری این نهاد در اجتماعی شـــدن مبارزه دارد. در نتایج این تحقیق نیز مدرسه از مهمترین ارکان آموزش است. پاسخگوی شماره ۳ از اساتید دانشگاه بیان می‌دارد: «این آموزش به ویژه در مدرســـه و در مقاطع ابتدایی از اهمیت خاصـــی برخوردار اســـت و با آن مهارت‌های اجتماعی و قانون مداری در دانش‌آموزان تثبیت می شود». آموزش مهارت‌های اجتماعی نه تنها در بحث مبارزه با مواد مخدر بلکه بستری برای عدم گرایش نوجوانان و جوانان به بزهکاری‌های دیگر و قانون‌گریزی است. در درجه دوم و در مقاطع بالاتر می‌توان آموزش خطرات و تأثیرات مخرب مصـــرف مواد مخدر و روان‌گردان را برنامه‌ریزی کرد. البته جامعه آموزشی ما در این تصمیم دچار تردید است. پلیس و پاســـخگوی شـــماره ۷ اذعان می‌دارد: «آموزش‌ها مثل یک چاقوی دو لبه هســـتن، خودشـــون باعث کنجکاوی و گرایش دانش‌آموزان به مواد مخدر میشـــن». اگر چه این تردید بیهوده است؛ زیرا با سرعت و حجم بالای تبادل اطلاعات در فضای مجازی بدون هرگونه محدودیت، نهایتاً نوجوانان ما توسط مغرضین با این موارد آشنا خواهند شد و تعلل جامعه و عدم پیش‌دســـتی در ارائه آموزش‌های پیشـــگیرانه، صـــدمات زیادی وارد خواهد کرد. مشارکت دیگر مدرسه از طریق نظارت بر دانش‌آموزان تبیین شده است. با توجه به جو متفاوت مدرســـه نســـبت به خانواده و حضـــور گروه‌های همســـالان و هم‌کلاســـی‌ها، رفتارهای هنجارشکنانه‌ای از دانش‌آموزان آشکار می‌شود (مثلاً مصرف سیگار) که بعضاً در محیط خانواده پنهان است. مدرسه با نظارت درست و دقیق، ضمن اطلاع از این رفتارها در همان بدو امر، می‌تواند از طریق همپوشانی با خانواده این مشکلات را حل نمایند؛ یعنی مدرسه می‌بایست خلأ نظارت خانواده را پوشش دهد. مشارکت به‌وسیله مدارس، نیاز به امکانات و هزینه دارد. در مدرسه‌ای که تعداد مربیان و کارکنان مدرسه برای حضور مثلاً ۱۵۰ دانش‌آموز مناسب است، حضور ۳۰۰ دانش‌آموز، قطعاً کارکرد نظارت را با مشکل مواجه می‌کند. در آراء پیشگامان اجتماعی شدن هم به دفعات از نقش مدرسه نام برده شده است.

سال هجدهم، شماره ۷۲، تابستان ۱۴۰۳
Vol. 18, No. 72, Summer 2024

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

ج- مشارکت محله محور

نحوه مشارکت محله در اجتماعی شدن مبارزه از طریق دو کارکرد کمک رسانی و کنترل و نظارت تبیین شد. در روستاها و شهرهای کوچک، با انسجام محله‌ها و مشارکت همسایه‌ها در امور محله، کارکردها نیز به درستی صورت می‌گیرد؛ اما در کلان‌شهرها با آپارتمان‌نشینی و فرهنگ جدید، نقش محله‌ها کم رنگ شده و به تبع آن کارکردهای آن نیز تضعیف شده‌اند. .پاسخگوی شماره ۱، بر این باور است که «امروزه به دلیل فاصله‌های اجتماعی که به ویژه به واسطه زندگی در شهرهای بزرگ ایجاد شده، از طریق برنامه‌های محله‌ای می‌توان نزدیکی میان افراد را ایجاد کرد».

د- مشارکت مردم‌نهاد

سازمان‌های مردم‌نهاد چند سالی است که نقش خود را در اجتماعی شدن مبارزه در جامعه پیدا کرده‌اند. اکنون بعضی از سازمان‌های مردم‌نهاد به‌طور تخصصی در زمینه پیشگیری فعالیت می‌کنند. بعضی از آنها در زمینه درمان فعالند که جامعه بیشتر با این دسته آشناست. در این تحقیق نیز سه رویکرد شامل پیشگیری، درمان و حمایت اجتماعی مطرح شد. گروه‌های مردم نهاد به ویژه در زمینه ترک اعتیاد و حمایت پس از ترک فعال هستند. به عنوان مثال یکی از پاسخگویان از پلیس مبارزه با مواد مخدر بیان داشت: «نهادهای مردمی در حوزه ترک معتادان و حمایت پس از آن فعال هستند». پاسخگوی دیگری از فراجا اذعان می‌دارد: «از مشکلات سازمان‌های مردم‌نهاد، بعضاً انحراف محتوایی است که به علت عدم آشنایی دقیق متولیان با مباحث مختلف مواد مخدر رخ می‌دهد که این موضوع با ارائه آموزش‌های لازم از طریق فراجا قابل رفع است». این نهادها به ویژه با حمایت روانی در ادامه قطع مصرف اعضاء و تشویق پیوستن دیگر معتادان به این جمع تلاش می‌کنند. بعضی هم در سال‌های اخیر در زمینه حمایت‌های اجتماعی فعال شده‌اند.

ه- مشارکت اقتصاد محور

این نوع مشارکت شامل شغل، تأمین نیاز مالی و رفاه اقتصادی است. مشارکت‌کنندگان با اذعان بر این باور موضوع اقتصاد را از جمله ارکان مهم در موضوع تحقیق دانسته‌اند. البته موضوع اقتصاد در مبحث خانواده نیز تأکید و به اهمیت آن در اجتماعی شدن اشاره شد.

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

اما عملکرد گروه‌های شغلی و مراکز کار و نهادهای مرتبط با اقتصاد نیز از جمله بخش‌های مهم در پیشگیری مبتنی بر اقتصاد است. بر اساس نظر برخی پاسخگویان از کارشناسان ستاد مبارزه با مواد مخدر «بخشی از معتادین در گروه‌های شغلی و از طریق همکاران در کارگاه‌ها و کارخانجات معتاد شده‌اند». وقتی این گروه‌ها می‌توانند کارکرد منفی داشته باشند یعنی قدرت نفوذ و تأثیرگذاری دارند. پس مطمئناً می‌توانند کارکرد مثبت هم داشته باشند و از این قدرت نفوذ و تأثیرگذاری می‌توان جهت اهداف اجتماعی شدن مبارزه استفاده کرد.

و- مشارکت سلامت محور

نهادهای مرتبط با سلامت به طور مشخص وزارت بهداشت و درمان و بخش های مرتبط با آن و سازمان ورزش و جوانان است که با گسترش فعالیت‌های خود و جذب هرچه بیشتر نوجوانان و جوانان، با دو کارکرد تأمین سلامت جسمی و روانی و تخلیه هیجانات جوانان و نوجوانان می‌توانند در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر مشارکت داشته باشند. اولین مورد تأمین سلامت جسمی و روحی با نظام تأمین سلامت و ورزش است که مانعی جهت گرایش و آلوده شدن قشر جوان به مواد مخدر است. از طرف دیگر با عضویت در گروه‌های ورزشی، هم اوقات فراغت جوانان پر می‌شود و هم انرژی و هیجانات فراوان جوانی از طریق ورزش تخلیه می‌گردد و خطر گرایش به مواد را کاهش می‌دهد.

ز- مشارکت فرهنگ محور

مهمترین مضامینی که پاسخگویان در حوزه فرهنگ به آن اشاره داشته‌اند شامل اقدامات فرهنگی، فرم‌دهی ارزش‌های دینی، اطلاع‌رسانی و الگوسازی است. نهادها و گروه‌های فرهنگ‌ساز همانند نهادهای مذهبی شامل مساجد، هیئت‌ها، مراسم مذهبی و اعتقادی و همچنین بخش‌های الگوساز همانند سلبریتی‌ها شامل هنرپیشه‌ها، ورزشکاران و افراد مطرح در جامعه می‌توانند عاملی برای گرایش یا عدم گرایش به مواد مخدر در بین جوانان باشند. پاسخگوی شماره ۱۲ از ستاد مبارزه با مواد مخدر در این زمینه بیان می‌دارد: «سلبریتی‌ها، قهرمانان ورزشی و هنری افراد شاخص در جامعه شاخص هستند و در بین جوانان طرفدار دارند و جوانان از آنها الگو می‌گیرند». همچنین پاسخگوی شماره ۴ از اساتید دانشگاه در

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

رشته علوم اجتماعی با اشاره به نهادهای مذهبی، سخنرانان مذهبی و ائمه جمعه را دارای نفوذ کلام و پذیرش بالایی از طرف مردم می‌داند و بیان داشت که این قشر از افراد می‌توانند برای مردم آگاهی‌بخش باشند». مصادیق نهادهای مذهبی شامل مساجد، هیئت‌ها، گروه‌های دعای هفتگی و... هستند. تجربه نشان داده است اعضای نهادهای مذهبی که بخش قابل‌توجهی از جامعه را تشکیل می‌دهند، تعهد زیادی بر حضور مستمر در گروه داشته و آموزش‌های متولیان و بزرگان گروه، قدرت نفوذ بالایی در میان اعضاء دارد که می‌توان از این ظرفیت‌ها در بحث مبارزه استفاده نمود. مشارکت فراجا در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵: مشارکت فراجا در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

مفاهیم (گزاره‌ها)	مضامین میانجی	مضمون اصلی
اعتبار و قابلیت پذیرش از سمت مردم/ ارزنده‌ترین تجربیات در امر مبارزه / حضور ناجا در مساجد، مدارس جهت اطلاع‌رسانی/ برگزاری مسابقات با مفاهیم مرتبط/ ساخت فیلم و سریال مرتبط/ برپایی نمایشگاه عمومی/ ایجاد کارگاه آموزشی/ مشاوره	آگاهی بخشی اجتماعی	آموزش، هدایت، نظارت
تشخیص انحرافات محتوایی گروه‌ها/ نظارت در اجتماعات فضای مجازی/ بررسی عملکرد محتوایی سازمان‌های مردم‌نهاد	نظارت بر عملکرد محتوایی سازمان‌های مردم‌نهاد و گروه‌های مرجع	«نظارت پیشگیرانه آموزش محور»
استفاده از ورزشکاران/ خطبا و منبریان جهت انتقال اطلاعات/ هنرمندان / مجالس مختلف عمومی	جهت‌دهی اجتماعات و گروه‌های مرجع به سمت اهداف مبارزه	

مشارکت فراجا در اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر

در برساخت چگونگی مشارکت فراجا، مضمون فراگیر «نظارت پیشگیرانه آموزش محور» قابل تبیین است. فراجا طبق هر نهاد امنیتی دیگر در وهله اول امر نظارت و کنترل اجتماعی را بر عهده دارد و این موضوع علاوه بر قوای قهری که لازمه هر نیروی امنیتی است، در مبارزه با مواد مخدر به سازوکارهای دیگر از جمله آموزش پایه بودن و مبتنی بر نقش آگاهی بخشی فراجا توجه نمود و لازم است که سایر بخش‌ها و نهادهای اجتماعی و امنیتی

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

دیگر را در این مسیر همراهی و در جهت بخشی فعالیت‌های آنها نقش روشنگری داشته باشد. افزون براین، لازم است تاکید بر عملکرد محتوایی این نهادها و نیز نظارت مأموریتی در حوزه مواد مخدر را داشته باشد. بر اساس یافته‌ها عملکرد فراجا به صورت «نظارت پیشگیرانه آموزش محور» در سه سطح آگاهی بخشی اجتماعی، نظارت بر عملکرد محتوایی سازمان‌ها و گروه‌های مردم‌نهاد و گروه‌های مرجع که در این زمینه فعالیت دارند و هدایت اجتماعات و گروه‌های مرجع به سمت اهداف مبارزه با مواد مخدر قابل تبیین است. مصاحبه‌شوندگان اکثر فعالیت‌های فراجا را در مقابله با عرضه تلقی می‌کنند و در مقابله با تقاضا که بحث اجتماعی شدن مبارزه بر آن متمرکز است، نفوذ کمتری برای فراجا متصور هستند؛ اما سه مصداق یاد شده، به عنوان پرتکرارترین عناوین از نحوه مشارکت فراجا به دست آمد. نخبگان معتقدند که فراجا با محوریت پلیس مبارزه با مواد مخدر، با توجه به بیشترین درگیری با جرائم مواد مخدر و حقایق میدان مبارزه و نیز تخصصی‌ترین نهاد در امر مبارزه با مواد مخدر، از تجربیات به روز و میدانی ارزشمندی برخوردار است که در سه مقوله ذکر شده در جدول، به اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر کمک می‌کند. پاسخگوی شماره ۶ از پلیس مبارزه با مواد مخدر اذعان می دارد: «بچه‌ها خیلی چیزها را از مدرسه می‌آموزند که ممکن است پدر و مادر آگاهی از آن نداشته باشند و مدرسه فرصت مناسبی برای آموزش دانش آموزان و ارتباط بهتر پلیس با این گروه است». پلیس مبارزه با مواد مخدر می‌تواند با حضور کارشناسان خود در مجامع مختلف ازجمله مدارس، مساجد، محله‌ها و ... به آگاهی‌بخشی در خصوص تازه‌ترین موضوعات مربوط به مواد مخدر بپردازد. در مدارس پذیرش حقایق عرصه مواد مخدر توسط دانش‌آموزان از یک افسر پلیس که به‌طور حرفه‌ای و دائم درگیر امر مبارزه می‌باشد، بسیار بیشتر از آموزش‌های اولیاء مدرسه است. ساخت فیلم‌ها و سریال‌های جذاب با مضامین مبارزه با مواد مخدر نیز در بعد فرهنگی کمک زیادی به اهداف مبارزه خواهد نمود. راهکار دیگر فراجا از جنس نظارتی است. همان‌طور که در مبحث سازمان‌های مردم‌نهاد توضیح داده شد، بعضی از این گروه‌ها به دلیل کم اطلاعی متولیان خود، از لحاظ محتوایی دچار اشتباه و انحراف می‌شوند. یکی از پاسخگویان در ستاد مبارزه با مواد مخدر

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

علاوه بر اثرات این گروه‌ها در آگاهی‌بخشی بیان داشت: «گاهی ناآگاهی و شیوه رفتار در چنین گروه‌هایی حتی می‌تواند مضر باشد و لازم است پلیس بر کار آنها نظارت داشته باشد». پلیس به ویژه در امر مبارزه با مواد مخدر می‌تواند سازوکاری برای رصد فعالیت‌های این گروه‌ها راه‌اندازی و نظارت لازم را داشته باشد. با تقویت و افزایش فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد، این موضوع بیش از پیش مورد اهمیت خواهد بود. در یک شیوه دیگر، فراجا با توجه به همان تسلط و تخصصی که به موضوع مواد مخدر دارد، می‌تواند ضمن ارتباط با گروه‌های مرجع، جلب نظر آنها با تبیین اهداف خود، با ارائه مطالب مورد نظر، این گروه‌ها را در جهت مبارزه با مواد مخدر هدایت کند. شبکه مضامین ارتباط میان مصادیق و مضمون‌ها در شکل ۱ نشان داده شده است.

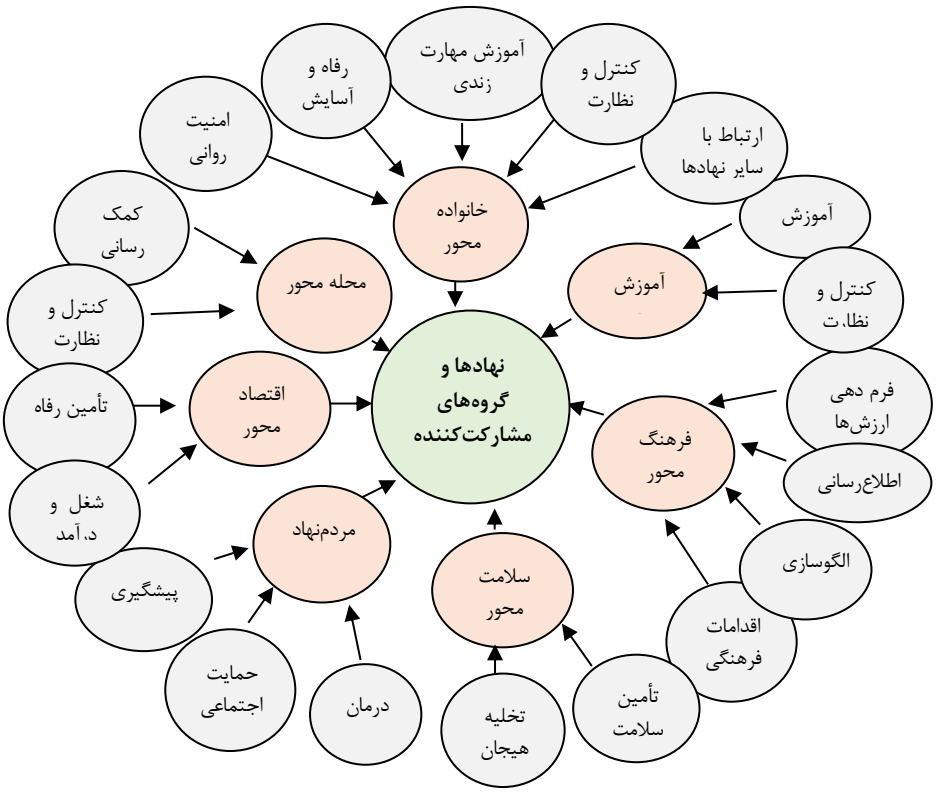

شکل ۱: شبکه مضامین اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر با مشارکت نهادها و گروه‌های مرتبط

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

بحث و نتیجه‌گیری

اعتیاد از مسائل مهم اجتماعی است و بسیاری از جوامع با این معضل اجتماعی دست به گریبانند. از آنجا که کلیت جامعه را در بر می‌گیرد و آسیب‌ها و عوارض همه جانبه فردی و اجتماعی دارد، در ایران نیز موضوع اعتیاد آسیبی مهم تلقی می‌شود و رهبر عزیز انقلاب از آن به عنوان یک خطر بزرگ یاد کرده است. لازم است در پیشگیری از آن از تمامی امکانات و پتانسیل‌های اجتماعی بهره جست. مقابله با مواد مخدر تنها امر دولتی نیست و بایستی با رویکرد اجتماع‌محور به مبارزه با آن پرداخت. در ایران اقدامات جدی برای برنامه‌های پیشگیری جامعه‌مدار از اعتیاد و ارتقاء سلامت اجتماعی در نظر گرفته شده است که از مهم‌ترین آن می‌توان به سند جامع پیشگیری از اعتیاد و سند جامع تحقیقات مبارزه همه جانبه با مواد مخدر روان‌گردان‌ها و پیش‌سازها با رویکرد اجتماعی اشاره کرد. تاکنون تحقیقات زیادی در داخل و خارج از کشور در خصوص اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر انجام شده و بسیاری از نظریه‌پردازان و محققان این حوزه به لزوم اجتماعی شدن پیشگیری از اعتیاد تأکید داشته و در واقع آگاهی‌بخشی، افزایش مهارت‌های زندگی و جلب مشارکت‌های مردمی را برای این موضوع جدی می‌دانند. این پژوهش نیز در پی تبیین روش‌های اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر برگرفته از نظرات و دیدگاه‌های صاحب‌نظران این حوزه و برداشت آنان از اجتماعی شدن، بسترها و شرایط آن و گروه‌های دخیل و راهکارهای آن بوده است.

مشارکت‌کنندگان و صاحب‌نظران دانشگاهی و اجرایی این تحقیق، مفهوم اجتماعی شدن را رویکردی اجتماع مدار با مشارکت همه جانبه و بهره‌گیری از ظرفیت‌های اجتماعی جامعه دانسته و شرایط و بسترهای تحقق اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر نیاز به شناخت جامعه، ظرفیت‌های آن و تقویت نهادهای اجتماعی دارد. همچنین شبکه‌سازی، آگاهی بخشی، افزایش مسئولیت‌پذیری و دغدغه مندی و اعتماد اجتماعی از جمله بسترهای لازم برای تحقق اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر است. این امر از گذرگاه نهادهای مشارکت‌کننده و توانمند ساختن آنها از جمله خانواده، مدارس، محله‌ها، گروه‌های مردم‌نهاد، نهادهای مذهبی و مساجد، گروه‌ها و اجتماعات شغلی، گروه‌های ورزشی و

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

ظرفیت‌سازی از طریق گروه‌های مرجع می‌گذرد و با آن می‌توان اجتماعی کردن را آغاز و نهادینه کرد. تحقیقات این حوزه نیز نشان می‌دهد که واگذاری امور اجتماعی همانند اعتیاد به نهادهای غیررسمی کشور می‌تواند موجب مسئولیت‌پذیری بیشتر آنها نسبت به این موضوع شده و با افزایش مسئولیت اجتماعی گرایش بیشتری نسبت به مرتفع ساختن مسئله ایجاد خواهد شد. نتایج تحقیقات آزاد ارمکی (۱۳۹۷) مؤید این موضوع است. لازم است بی‌تفاوتی و مطالبه‌گری صرف از دولت را تبدیل به مسئولیت اجتماعی کرده و هر یک از اعضای جامعه خود را به نحوی در این موضوع سهیم بدانند. همچنین اعتیاد طبق نظریات ساترلند و هیرشی امری یاد گرفتنی از اطرافیان است و هر چقدر که فرد با افراد بزهکار مراوده و معاشرت بیشتری داشته باشد، مدت زمان، شدت و عمق ارتباطات بیشتر او می‌تواند در ابتلا به این بلای خانمان‌برانداز تعیین‌کننده باشد. از سوی دیگر دورکیم نیز یادآوری می‌کند که وابستگی جوانان به خانواده، مدرسه، دوستان و محیط‌های سالم زندگی امر بسیار مهم در جلوگیری از بزهکاری فرد محسوب می‌شود.

طبق نتیجه این تحقیق خانواده عامل مهم در پیشگیری از بزهکاری فرد است. تحقیق برآبادی و همکاران (۱۳۹۷) نیز نشانگر همین موضوع است که هر چقدر نظارت و همراهی خانواده‌ها بیشتر باشد، ارتکاب جرم در بین افراد خانواده کاهش می‌یابد. البته نباید فضای عاطفی خانواده و میزان رضایت اعضای آن را نادیده گرفت که زراعت حرفه (۱۳۹۶) بر این موضوع تأکید دارد. نکته حائز اهمیت دیگر اینکه فرد در طول زندگی و در ارتباط با سایر گروه‌ها اعم از دوستان، گروه‌های شغلی، ورزشی به حرفه و مهارت‌آموزی می‌پردازد و طبق نتایج راهکار بسیار مناسبی برای پیشگیری از اعتیاد است. همچنین، طبق نتایج این تحقیق آموزش مهارت‌های زندگی، کنترل فرزندان، ایجاد رفاه و آسایش مادی و ایجاد امنیت روانی برای فرزندان می‌تواند از مهم‌ترین عملکردهای خانواده در جهت پیشگیری از اعتیاد فرزندان باشد. همچنین مدارس و مراکز آموزشی نیز با آموزش دانش، اطلاع‌رسانی در حوزه‌های مختلف اجتماعی از جمله موضوع اعتیاد و مواد مخدر و نیز سازوکارهای کنترل و نظارت و قانون‌مداری از صدمات جدی در این خصوص می‌توانند پیشگیری نمایند.

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

سازمان‌های مردم‌نهاد در امر پیشگیری، درمان و حمایت اجتماعی کمک شایانی خواهند داشت. آنها باعث می‌شوند که تنها ارگان‌های دولتی موظف به پیشگیری نباشند و مسئولیتی همه جانبه اعم از سازمان‌های رسمی و غیررسمی را در بر بگیرد. همچنین نهادهای مذهبی نیز با صورت‌بندی ارزش‌های دینی و اطلاع‌رسانی که یکی از کارکردهای ذاتی این گروه‌هاست، در عدم گرایش به مواد مخدر موثر خواهد بود. اجتماعات شغلی و ورزشی از طریق ایجاد رفاه، تأمین سلامت روحی و جسمی، تخلیه انرژی جسمی و روانی منجر به پر کردن ساعات فراغت افراد شده و امکان ابتلا به اعتیاد را کاهش می‌دهند. گروه‌های مرجع نیز با الگوسازی و اقدامات فرهنگی نقش جدی داشته و با تقویت فرهنگ به عنوان الگوی مناسب برای جوانان به حساب می‌آیند. بنابراین اجتماعی شدن تنها موضوعی دولتی نیست، بلکه امری اجتماعی است، از جامعه برمی‌خیزد و از سوی جامعه نیز قابل درمان است. واگذاری مبارزه به چند نهاد و مطالبه‌گری از آنها برای این مبارزه کافی نیست، بلکه نیاز به شرکت آحاد جامعه دارد. البته برخی سازمان‌ها و ارگان‌های رسمی از جمله فرماندهی انتظامی جمهوری اسلامی دارای مسئولیت و شرح وظایف است. سال‌های متمادی نیروی انتظامی برای مبارزه با اعتیاد دلسوزانه فعالیت داشته و شهدای زیادی نیز تقدیم کرده است. از جمله مهم‌ترین فعالیت‌های فراجا را در پیشگیری و مبارزه می‌توان، آگاهی بخشی اجتماعی، نظارت بر عملکرد محتوایی سازمان‌ها، گروه‌های مردم‌نهاد و گروه‌های مرجع و هدایت اجتماعات و گروه‌ها به سمت اهداف مبارزه با مواد مخدر نام برد.

با توجه به نتایج پژوهش می‌توان به راهکارهای مختلفی برای اجتماعی شدن مبارزه با مواد مخدر اشاره کرد. از جمله سازوکارهای قوی و الزام‌آور میتوان به ارتباط مداوم والدین با مدرسه، عقد تفاهم‌نامه‌های اجرایی و کاربردی در سطح رده‌های بالای سازمانی فراجا و آموزش و پرورش، برنامه‌ریزی برای اجرایی شدن برنامه‌های آموزشی و پرورشی در سطح مدارس، تهیه بسته‌های آموزشی در خصوص زیان‌ها و خطرات مصرف مواد مخدر و سایر بزهکاری‌های شایع، اطلاع‌رسانی فزاینده در خصوص خطرات مصرف مواد مخدر از طریق تمامی رسانه‌ها و گروه‌های مرجع اشاره داشت. همچنین، انجام تحقیقات

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

تبیینی و گسترده همانند مؤثرترین روش‌های هم‌پوشانی خانواده و مدرسه، شیوه‌های شبکه‌سازی اجتماعی، تبیین چگونگی محله محور شدن و بررسی میزان اثرگذاری اقدامات اجتماعی صورت گرفته در مبارزه با مواد مخدر برای دستیابی به راهبردهای کاربردی در این عرصه می‌تواند وجوه دیگری از این موضوع مهم را روشن سازد.

تقدیر و تشکر

از همکاری و مشارکت خبرگان اعم از مدیران اجرایی و اساتید دانشگاهی که در انجام این پژوهش محقق را یاری کردند، تشکر و قدردانی به عمل می‌آید.

منابع

آزاد ارمکی، تقی (۱۳۹۷). مطالعه کارکردهای جامعه‌شناختی سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه درمان اعتیاد. *فصلنامه علمی اعتیادپژوهی*، ۱۲(۴۷)، ۵۰-۲۹.

آهنگ، فرحناز؛ ایمانی، عبدالمجید و یعقوبی، نورمحمد (۱۴۰۰). کاوش پیشایندها و پسایندهای مبارزه اجتماع‌محور با مواد مخدر: رویکردی آمیخته. *فصلنامه علمی اعتیادپژوهی*، ۱۵(۶۰)، ۶۶-۳۳.

برآبادی، باران؛ آقایی، حکیمه و نوحی، شهناز (۱۳۹۷). شناسایی عوامل مؤثر بر گرایش به مواد مخدر در زنان و ارائه مدل با نرم افزار pls. *فصلنامه علمی اعتیادپژوهی*، ۱۲(۴۵)، ۲۴۶-۲۳۱.

پارسی‌نیا، سعید؛ کشاورز محمدی، نسترن و زارعی، فاطمه (۱۳۹۲). آموزش بهداشت و ارتقاء سلامت در ایران گذشته حال آینده، *فصلنامه علمی- پژوهشی آموزش بهداشت و ارتقاء سلامت*، ۱(۲)، ۸-۵.

حبیب زاده، اصحاب و فرجی، هوشنگ (۱۳۹۶). بررسی رابطه مشارکت اجتماعی با گرایش به پیشگیری از جرم. *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، (۱۱)۵، ۱۲۱-۸۵.

رحمانی فضلی، عبدالرضا (۱۳۹۵). *اجتماعی شدن رویکردی نوین در کاهش تقاضای مواد مخدر و روان‌گردان‌ها*، تهران: دفتر تحقیقات و آموزش ستاد مبارزه با مواد مخدر.

زارعی مته کلایی، الهه (۱۳۹۶). مهارت‌های زندگی و پیشگیری از اعتیاد. *فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، (۱۴)۴، ۹۶-۶۹.

زالی، سلمان؛ عطارد، محمدرضا و دانای فرد، حسن (۱۳۹۷). واکاوی الگوی موانع اجرای سیاست‌های کلی مبارزه با مواد مخدر در ایران. *راهبرد*، ۲۷(۸۸). ۲۱۵-۱۸۵.

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

زراعت حرفه، فهیمه (۱۳۹۶). نقش جو عاطفی خانواده و رضایت از زندگی در پیش‌بینی گرایش به اعتیاد. *فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، ۴(۱۴)، ۶۸-۵۵.

ستوده، هدایت الله (۱۳۸۹). *آسیب شناسی اجتماعی*. تهران: آوای نور.

سلیمانی، حبیب الله (۱۳۹۶). *تأثیر اقدامات اجتماعی ناجا در پیشگیری از گرایش دانش‌آموزان دختر مقطع دبیرستان به مواد مخدر صنعتی*، دانشگاه علوم انتظامی امین.

صرامی، حمید (۱۳۹۷). رویکرد اجتماعی به کاهش تقاضای مواد مخدر و روان‌گردان‌ها و پیشگیری از وابستگی به مواد با تأکید بر نقش مشارکت اجتماعی، *فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، ۵(۲۰)، ۶۲-۲۵.

کرمانی، محسن؛ قاسمیان، سعید؛ حیدری، مرتضی و محمدی، فاطمه (۱۴۰۱). *ارزیابی عملکرد احکام برنامه ششم توسعه در حوزه مبارزه با مواد مخدر و اعتیاد*. مجلس شورای اسلامی. معاونت پژوهش‌های اجتماعی و فرهنگی، دفتر مطالعات اجتماعی.

ممتاز، فریده (۱۳۸۷). *انحرافات اجتماعی: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

میرزایی، سارا (۱۳۹۶). *جامعه‌شناسی جنایی*. تهران: جامعه شناسان.

References

Adebayo, F. J. (2022). *Impact of social media awareness campaigns against drug abuse on the knowledge and practice among commercial motorcycle riders in Magboro Community*, Ogun State.

Ahtiainen, M., & Palokangas, S. (2017). *Tili tuli, tili meni-rahapeliongelman tunnistaminen tuetun asumisen yksikkö Wärttinässä.*

Bruckner, T. A., Domina, T., Hwang, J. K., Gerlinger, J., Carpenter, C., & Wakefield, S. (2014). State-level education standards for substance use prevention programs in schools: a systematic content analysis. *Journal of adolescent health*, *54*(4), 467-473.

Chen, J., Liu, L., Liu, H., Long, D., Xu, C., & Zhou, H. (2020). The spatial heterogeneity of factors of drug dealing: A case study from ZG, China. *ISPRS international journal of geo-information*, *9*(4), 205-218.

Gottschalk, M. (2023). The opioid crisis: the war on drugs is over. Long live the war on drugs. *Annual review of criminology*, *6*(1), 363-398.

Huang, C. M., Chien, L. Y., Cheng, C. F., & Guo, J. L. (2012). Integrating life skills into a theory-based drug-use prevention program: Effectiveness among junior high students in Taiwan. *Journal of school health*, 82(7), 328-335.

Lancaster, K. (2014). Social construction and the evidence-based drug policy endeavour. *International Journal of drug policy*, *25*(5), 948-951.

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]

Masullo, J., & Morisi, D. (2024). The Human Costs of the War on Drugs. Attitudes Towards Militarization of Security in Mexico. *Comparative political studies*, *57*(6), 887-920.

Saratlan, E. T. P., Risman, A., Ali, A. J., Rohman, F., Ramli, Y., & Soelton, M. (2021). Creating Character Building Against Drugs Abuse On Youth Organization. *In ICCD*, 3(1), 241-245.

Silva, J. G. M. E., Zilli, L. F., & Souza, L. G. D. (2024). From the Criminalization of Substances to the "War on Drugs" Policy: A Century of Prohibitionism in Brazil. *Revista Direito GV*, 20(3), 2418-2431.

Vito, G. F., & Maahs, J. R. (2015). *Criminology*. Jones & Bartlett Publishers.

Zaidi, U. (2020). Role of social support in relapse prevention for drug addicts. *International journal of innovation, creativity and change*, *13*(1), 915-924.

[Downloaded from etiadpajohi.ir on 2026-11-11]

[DOI: 10.61186/etiadpajohi.18.72.3]